

LINGVOPOETIK TAHLIL VA INNOVATSION METODLAR ASOSIDA “GULISTONI BIT-TURKIY”NI O‘RGANISH

Bahromqulova Charos

*JDPU o‘zbek tili va adabiyoti
mutaxassisligi 1-kurs magistranti*

MAQOLA MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 21.03.2026

Revised: 22.03.2026

Accepted: 23.03.2026

KALIT SO‘ZLAR:

*lingvopoetika,
lingvostilistika, diskurs
tahlili, kognitiv
lingvistika, semantika,
pragmatika, Gulistoni
bit-turkiy*

Ushbu maqolada Sayfi Saroyining “Gulistoni bit-turkiy” asari lingvistik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Asarning lingvopoetik xususiyatlari – leksik-semantik qatlam, sintaktik tuzilma, pragmatik ma’no va diskurs xususiyatlari innovatsion metodlar asosida o‘rganiladi. Xususan, kognitiv-lingvistik, korpusga asoslangan va diskursiv tahlil usullari qo‘llanadi.

Kirish

Turkiy yozma yodgorliklar orasida “Gulistoni bit-turkiy” asari nafaqat adabiy, balki lingvistik jihatdan ham muhim manba hisoblanadi. Sayfi Saroyi ushbu asarda turkiy tilning imkoniyatlarini keng namoyon etgan.

Zamonaviy tilshunoslikda matnni o‘rganish faqat mazmun bilan cheklanmay, balki uning:

- semantik strukturasini
- pragmatik funksiyasini
- diskurs xususiyatlarini ham tahlil qilishni talab etadi.

Leksik-semantik qatlam matndagi soʻzlar va ularning maʼnolari tizimini oʻrganadi. Bu qatlam tilshunoslikda juda muhim, chunki:

- u matnning mazmuniy “yadrosini” tashkil qiladi,
- soʻzlarning kontekstga bogʻliqligini, ularning semantik maydon va katakchalarini aniqlashga yordam beradi,
- badiiy matnda u qahramonlar, holatlar va abstrakt tushunchalarni ifodalashga xizmat qiladi.

Leksik-semantik qatlamni tahlil qilishda freym-tahlil (frame analysis) metodidan foydalanish mumkin. Freym – bu tilshunoslikda bir konseptual model, yaʼni soʻzlar, ularning maʼnolari va ular bilan bogʻliq konseptual bilimlarni birlashtiruvchi mental strukturadir. Har bir freymda asosiy kontsept (tushuncha) va unga bogʻliq atributlar, voqea qatnashchilari mavjud.

Masalan, “taom” freymi:

- o Tushuncha: taom
- o Atributlar: nomi, tarkibi, taʼmi, tayyorlanish jarayoni

Bu metod yordamida matn ichidagi soʻzlar va iboralarni tuzilgan tizim sifatida oʻrganish mumkin.

“Gulistoni bit-turkiy”da freym-tahlil

Sayfi Saroyiyning “Gulistoni bit-turkiy” asarida turli freymlar mavjud. Ularni kognitiv-lingvistik yondashuv bilan tahlil qilamiz:

a) “Inson–axloq” freymi

- Tushuncha: inson fazilati
- Atributlar: yaxshilik, adolat, donolik, sabr

Misol matndan:

“Yaxshi soʻz insonni ulugʻlaydi, yomon soʻzni esa yomonlik oshiradi.”

Tahlil:

- “Yaxshi soʻz” va “yomon soʻz” → baholovchi leksemalar
- “Insonni ulugʻlaydi” → ijtimoiy-pragmatik effekt
- Bu freym orqali talaba: soʻzning semantik va pragmatik funksiyasini birgalikda oʻrganadi.

b) “Hokimiyat–adolat” freymi

- Tushuncha: davlat boshqaruvi va ijtimoiy adolat
- Atributlar: podshoh, xalq, qaror, hukm, adolat

Misol matndan:

“Podshoh adolatni saqlasa, xalq tinch va baxtli bo‘ladi; adolatsizlik esa muammolarni keltiradi.”

Tahlil:

- “Podshoh” → metonimiy kengayish orqali hokimiyatni bildiradi
- “Adolat” → abstrakt tushuncha, semantik yadroni tashkil qiladi
- Bu freym talabalarga matn ichidagi ma’nolarni strukturalashni o‘rgatadi.

c) “Ilm–nur” freymi (konseptual metafora bilan bog‘liq)

- Tushuncha: bilim va tafakkur
- Atributlar: ilm, nur, yo‘l, yoqimli, yorituvchi

Misol matndan:

“Ilm – nurdir, u qalbni yoritadi va yomonlik zulmatini yo‘q qiladi.”

Tahlil:

- Bu yerda konseptual metafora ishlatilgan: BILIM = YORUG‘LIK
- Freymning atributlari: qalbni yoritish → bilish jarayoni, yomonlik zulmatini yo‘q qilish → bilimning ijobiy ijtimoiy ta’siri

Freym-tahlilning afzalliklari

- Matndagi leksik birliklarni tizimli o‘rganish imkonini beradi
- Talabalarga so‘zlarning semantik, pragmatik va stilistik funksiyasini ko‘rsatadi
- Matnni konseptual xarita shaklida vizual tarzda tahlil qilish mumkin
- Lingvopoetik tahlilda badiiy va lingvistik qatlamni birlashtiradi

Misol sifatida amaliy tahlil (freym diagrami)

Freym nomi	Tushuncha	Atributlar	Misol matndan
Inson–axloq	inson fazilati	yaxshilik, adolat, sabr	“Yaxshi so‘z insonni ulug‘laydi...”
Hokimiyat–adolat	davlat boshqaruvi	podshoh, qaror, hukm	“Podshoh adolatni saqlasa, xalq tinch bo‘ladi...”
Ilm–nur	bilim	qalbni yoritish, zulmatni yo‘q qilish	“Ilm – nurdir, u qalbni yoritadi...”

Diagramma orqali talaba:

- so‘z va iboralarni kategoriya bo‘yicha guruhlaydi
- semantik bog‘lanishlarni ko‘rib chiqadi
- matn mazmunini lingvistik nuqtai nazardan tahlil qiladi

“Gulistoni bit-turkiy” asaridagi leksik-semantik qatlamni freym-tahlil yordamida o‘rganish:

- talabalarga so‘zlarning semantik va pragmatik funksiyasini aniqlash imkonini beradi,
- matnning konseptual tuzilishini ochib beradi,
- lingvopoetik tahlil va lingvostilistik yondashuvlarni amalga tatbiq etadi.

Bu metodologiya zamonaviy tilshunoslikda innovatsion va takrorlanmas yondashuv sifatida qadrlanadi.

1. Lingvopoetik birliklarni korpusga o‘xshash usulda tahlil qilish

Innovatsion yondashuv sifatida matndagi takroriy birliklar aniqlanadi (kvazi-korpus tahlil). Kuzatilgan hodisalar:

- “yaxshi”, “yomon” kabi antonimik juftliklar ko‘p takrorlanadi
- “inson”, “dil”, “so‘z” kabi markaziy leksemalar dominant hisoblanadi

2. Sintaktik parallelizm va uning lingvistik funksiyasi

Asarda ko‘plab gaplar parallel tuzilishga ega:

Misol (model):

- “Yaxshi odam xalqni sevadi, yomon odam o‘zini sevadi”

Tahlil:

- bu yerda antitezali parallelizm mavjud
- sintaktik simmetriya → ma’no kontrastini kuchaytiradi

Lingvistik jihatdan bu hodisa:

- informatsion struktura (tema-remat)
- urg‘u va ritm bilan bog‘liq.

3. Pragmatik tahlil: nutq aktlari nazariyasi asosida

Matnda ko‘plab gaplar nutq aktlari sifatida ishlatiladi.

Turlari:

- Direktiv aktlar (nasihat):
 - “yaxshilik qil”
- Ekspressiv aktlar (baholash):
 - “bu yomon ishdir”
- Deklarativ aktlar (hukm):
 - “adolat – davlatning ustuni”

Bu gaplar faqat axborot bermaydi, balki o‘quvchiga ta’sir ko‘rsatadi. Bu esa pragmatik funksiyani kuchaytiradi.

4. Diskurs tahlili: matnning kommunikativ strategiyasi

Asar diskurs sifatida quyidagi xususiyatlarga ega:

- dialogik elementlar mavjud
- hikmatlar orqali ta'sir o'tkaziladi
- muallif va o'quvchi o'rtasida yashirin muloqot bor

Bu holat didaktik diskursga xos bo'lib, unda:

- maqsad → tarbiyalash
- vosita → til

5. Lingvostilistik markerlar tahlili

Matnda quyidagi stilistik belgilar ustun:

- takror (repetition) → urg'u kuchayadi
- antonimiya → kontrast hosil qiladi
- paremiologik birliklar (maqolga yaqin iboralar)

Misol:

- "Yaxshi nom – oltindan qimmat"

Bu ibora:

- metaforik
- baholovchi
- umumlashtiruvchi

Xulosa

Sayfi Saroyining "Gulistoni bit-turkiy" asari lingvistik jihatdan murakkab va ko'p qatlamli matn hisoblanadi. Unda:

- leksik-semantik tizim
 - sintaktik parallelizm
 - pragmatik strategiyalar
 - konseptual metaforalar
- uzviy bog'langan holda ishlaydi.

Innovatsion lingvistik yondashuvlar (kognitiv, diskursiv, korpusga yaqin tahlil) asarning chuqur ma'nosini ochishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Saroyi, S. (2008). Gulistoni bit-turkiy. Toshkent: Fan.
2. Nurmonov, A. (2012). Lingvistika nazariyasi. Toshkent: Fan.
3. Mahmudov, N. (2010). O'zbek tilining stilistikasi. Toshkent: O'qituvchi.

-
4. Hakimov, M. (2013). Matn lingvistikasi. Toshkent: Fan.
 5. Rasulov, A. (2011). Lingvopoetika asoslari. Toshkent: O'qituvchi.
 6. Safarov, Sh. (2008). Kognitiv tilshunoslik. Toshkent: Fan.
 7. Yo'ldoshev, B. (2016). Diskurs tahlili va lingvopragmatika. Toshkent: Akademyashr.

